

II. ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.63

Глиняна К. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРЯДОК РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Головною метою цієї роботи аналіз особливості порядку регулювання майнових відносин за участю малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників майнових правовідносин. Способи захисту прав та законних інтересів дітей при здійсненні своїх прав.

Ключові слова: малолітні та неповнолітні особи, дитина, подружжя, правовий захист, правове регулювання, держава, гарантії реалізації прав, правочини.

Главной целью этой работы анализ особенности порядка регулирования имущественных отношений с участием малолетних и несовершеннолетних лиц как участников имущественных правоотношений. Способы защиты прав и законных интересов детей при осуществлении ими своих прав.

Ключевые слова: малолетние и несовершеннолетние лица, ребенок, супруги, правовая защита, правовое регулирование, государство, гарантии реализации прав, сделки.

The main objective of this work analyzes particular order regulation of property relations involving minors and minors as

participants in the property relations. Ways to protect the legitimate rights and interests of children in the exercise of their rights.

Keywords: juvenile and minors, child, spouse, legal protection, legal regulation, the state guarantees of the rights of the transaction.

Постановка проблеми. Упродовж свого життя особа набуває низку майнових і немайнових прав, цінність яких полягає в їх здійсненні. А здійснення суб'єктивних цивільних прав — це процес реалізації уповноваженою особою всіх повноважень, що належать до змісту конкретного суб'єктивного права, для досягнення певного результату. Здійснення цивільних прав можливе при наявності таких умов: особа повинна бути наділена певною правоздатністю; особа повинна бути наділена необхідним обсягом дієздатності [1, с.87].

Аналіз дослідження даної проблеми. Я.Р. Вебере зазначав, що оскільки правоздатність означає не лише здатність громадянина мати права й обов'язки взагалі, але і права й обов'язки певного виду, то під виникненням правоздатності можна розуміти і як виникнення її взагалі, і як виникнення окремих елементів її змісту [2, с.98]. Інший вчений, С.Н. Братусь, зазначав, що в деяких випадках здатність мати певні права і обов'язки в силу самої їх природи виникає не з моменту народження, а після досягнення певного віку [3, с.51]. У зв'язку з цим ми б хотіли проаналізувати цю юридичну категорію і розкрити особливості правового статусу малолітніх і неповнолітніх осіб в майнових відносинах.

Виклад основного матеріалу. Порядок регулювання майнових відносин за участю малолітніх і неповнолітніх осіб будується з урахуванням того, що реалізація їхніх майнових прав здійснюється: самостійними діями самих малолітніх і неповнолітніх осіб; діями неповнолітніх осіб, які вчиняються з дозволу їхніх батьків (усиновлювачів) або піклувальника, чи самими батьками (усиновлювачами) або піклувальником.

Я.Р. Вебере називає, крім цього, і дії, які неповнолітні особи не можуть здійснювати ні самостійно, ні з допомогою батьків (усиновлювачів) чи піклувальника. Серед них він називає договір поруки, договір підряду, коли підрядником виступає неповнолітній [4, с.152-156]. В принципі, такий підхід

дійсно висвітлює деякі особливості правового статусу неповнолітніх осіб у правовій сфері. Разом з тим, дії, які неповнолітні особи не мають права здійснювати ні самостійно, ні з дозволу батьків (усиновлювачів) або піклувальника, не входять в обсяг їхньої дієздатності, тобто дієздатність, як відомо, уявляється як здатність до здійснення тих чи інших дій.

Наділення цивільною дієздатністю є однією з основних соціальних і юридичних властивостей, які характеризують особистість у правовому суспільстві. Вона включає в себе наявність у суб'єкта волі та свідомості, достатніх для здійснення розумної, свідомої діяльності, а також здатності усвідомлювати значення і наслідки вчинених ними дій. Можливість нести відповідальність за вчинене правопорушення (деліктоздатність) відноситься до дієздатності, оскільки є здатністю до набуття обов'язків певного виду. Ця дієздатність виникає у особи з досягненням нею 14-річного віку (ч.1 ст.33 ЦК України; ч.1 ст.1179 ЦК України).

В повному обсязі цивільна дієздатність виникає з настанням повноліття, тобто після досягнення 18 років, за винятками, встановленими законом. Отже, до досягнення кожною особою повної дієздатності проходить два періоди: часткова цивільна дієздатність (до 14 років) і неповна цивільна дієздатність (від 14 до 18 років) (ст.31 і ст.32 ЦК України). За загальним правилом, малолітня особа має право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Всі інші правочини від імені малолітніх вчиняють їхні батьки, усиновлювачі чи опікун.

Крім цього, виходячи із ч. 1 ст.31 ЦК України, якщо правочин буде вчинено малолітньою особою, крім тих, які зазначені у цій статті, і при цьому не буде згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном, він є нікчемним (ч.2 ст.221 ЦК України). Тобто визнання такого правочину недійсним в судовому порядку не вимагається, а достатньо лише послатися на вік однієї із сторін. При цьому кожна із сторін за таким правочином зобов'язана повернути іншій стороні все отримане згідно з правочином, а при неможливості повернути отримане в

натурі – відшкодувати вартість у грошовому виразі. Таким чином, малолітня особа отримає назад все те, що нею було виконано, чи грошову компенсацію. Разом з тим, дієздатна сторона зобов'язана відшкодувати частково дієздатному понесені ним витрати, втрату чи ушкодження його майна (так звану пряму шкоду), якщо дієздатний контрагент знав чи повинен був знати про недієздатність іншого учасника правочину. В іншому випадку майнові наслідки визнання такого правочину недійсним обмежуються поверненням обох сторін у попередній стан.

Неповнолітні особи вчиняють правочини, передбачені ч.1 ст.32 ЦК України, самостійно. Але на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Це зовсім не означає, що вони перестають бути повноправними суб'єктами цивільного права. Права, які належать неповнолітній особі, не переходять до її законних представників, останні лише контролюють дії неповнолітньої особи в її ж інтересах. Крім цього, захист майнових прав та інтересів забезпечується також і нотаріусом, оскільки батьки й самі можуть припуститися помилки, даючи письмову згоду. Всі ці юридичні дії спрямовані на захист майнових прав та інтересів неповнолітньої особи, адже мова йде про майно, яке має високу вартість.

В юридичній літературі розглядається правова природа згоди батьків на вчинення неповнолітніми особами правочинів. Л.Г. Кузнецова і Я.М. Шевченко прийшли до висновку, що така згода є правочином, в якому виражається воля батьків чи одного з них [5, с.29]. Не викликає сумніву, що згода батьків є юридичним фактом, так як з ним закон пов'язує настання юридичних наслідків (зокрема, за відсутності такої згоди правочин може бути визнаний недійсним). Разом з тим, у згоді батьків все ж важко знайти необхідні ознаки, характерні для правочину. Як відомо, правочин – це дія, яка спеціально спрямована на досягнення конкретного правового результату. Хоча, як справедливо зазначають автори, згода батьків має ту ж спрямованість, що й правочин, який укладається неповнолітніми особами, але дії неповнолітніх і батьків, які дають згоду на

вчинення правочину, в правовому результаті все ж не збігаються, та й у принципі не можуть збігатися. Якщо, наприклад, неповнолітня особа вчиняє правочин, спрямований на придбання конкретного майна у власність, то дії батьків не можуть бути спрямовані на досягнення такого ж результату. Крім того, батьки, які дають згоду неповнолітній особі на вчинення правочину, залишаються поза суб'єктним складом правовідносин, які виникли на основі угоди. Ми вважаємо, що є підстави віднести згоду батьків не до правочинів, а до юридичних вчинків, які характеризуються як правомірні дії суб'єктів цивільних відносин, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та обов'язків, що виникають на підставі вимог закону [6, с.225]. Справа в тому, що, вчиняючи правочин, неповнолітня особа здійснює свою дієздатність, а один із батьків або піклувальник, даючи згоду на вчинення такого правочину, бере участь у формуванні волі неповнолітньої особи, контролює, як неповнолітня особа здійснює свою дієздатність. Правомірні дії батьків, таким чином, не мають на меті досягнення конкретного правового результату, а за своєю природою є сукупністю контролюючих дій з боку батьків для запобігання можливих негативних наслідків для неповнолітньої особи і третіх осіб, які беруть участь у правочині. В той же час ці дії (що характерно для юридичних вчинків) мають юридичне значення і включаються як самостійний юридичний факт в юридичний склад, який необхідний для виникнення правовідносин між неповнолітньою особою і її контрагентом за правочином.

Цікаво відзначити, що в дореволюційній цивілістиці згода опікунів на вчинення неповнолітніми особами правочинів (поряд з іншими випадками втручання однієї особи при вчиненні правочину іншою особою, що є юридично необхідним для виникнення правочину) розглядалась як особливий вид, який отримав назву юридичної співучасті.

Основними ознаками дій юридичного співучасника є те, що: вони носять юридичний характер і є необхідними для вчинення правочину; вони не тягнуть ніяких правових наслідків для самого юридичного співучасника, в особі якого ні на один момент не виникають і не припиняються правові наслідки

правочину [7, с.39]. З останньою позицією погодитися не можна, адже батьки (усиновлювачі) або піклувальник несуть додаткову відповідальність за невиконання неповнолітньою особою правочину, отже, правові наслідки є (ч.2 ст.33 ЦК України).

Таким чином, юридичний співучасник сам не вчиняє правочин, а тільки дає згоду іншій особі на його вчинення. Але така згода має важливе значення, оскільки для виникнення правочину потрібна єдність волі трьох суб'єктів (самої неповнолітньої особи; юридичного співучасника та контрагента). При цьому воля юридичного співучасника виступає як додаткова до волі іншої особи – дійсного контрагента.

Як уже зазначалось, в ч.2 ст. 33 ЦК України передбачена відповідальність батьків у випадку невиконання неповнолітньою особою правочину, на який вони давали згоду. Для того, щоб настала відповідальність в цьому випадку, потрібна наявність сукупності юридичних фактів: вчинення правочину неповнолітньою особою; відсутність у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування шкоди. В такому випадку згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника набуває нового значення: вона тягне (у випадку невиконання правочину неповнолітньою особою) покладення на них додаткової майнової відповідальності. Така згода не може розглядатися як правочин. Що ж стосується відповідальності батьків (усиновлювачів) або піклувальника, то при відшкодуванні шкоди у зв'язку із невиконанням неповнолітньою особою зобов'язань, на які вказані особи дали згоду, останні також несуть додаткову відповідальність.

Разом з тим, у ч.4 ст.32 ЦК України зазначено, що у разі заперечення того з батьків (усиновлювачів), з яким проживає неповнолітня особа, правочин може бути здійснений з дозволу органу опіки та піклування. У зв'язку з цим виникає запитання, хто буде нести додаткову відповідальність у разі, коли неповнолітній порушить умови правочину. Адже у ст. 33 ЦК України про додаткову відповідальність органу опіки та піклування нічого не сказано. Щоб вирішити це питання, ми пропонуємо доповнити ст. 33 ЦК України частиною 3 і викласти в такій редакції: «Якщо згоду на вчинення неповнолітньою особою правочину дає орган опіки та піклування, то у разі

недостатності майна у неповнолітньої особи для відшкодування збитків, заподіяних невиконанням правочину додаткову відповідальність несе орган опіки та піклування».

Як було зазначено раніше, представниками малолітніх і неповнолітніх осіб, крім батьків і усиновлювачів, можуть бути і опікун та піклувальник. Обов'язки батьків, усиновлювачів, опікуна або піклувальника регулюються нормами Цивільного та Сімейного кодексів України. В той же час окремі норми ЦК України містять вказівки стосовно вчинення опікунами правочинів за підопічного. Відтак, у ч.3 ст.67 ЦК України вказується, що опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного. З цього правила зроблено деякі винятки. Так, для відчуження майна, його застави, видачі боргових зобов'язань, відмови від спадкування, здавання майна в оренду потрібна згода органу опіки і піклування, а здійснення дарування майна, яке належить підопічному, і укладення від його імені договору поруки взагалі забороняється. Відповідно до ч.1 ст.68 ЦК України і опікун, і піклувальник, їх подружжя і близькі родичі не можуть вчиняти правочини з підопічними (за винятком договору дарування і безоплатного користування майном), ні представляти його при вчиненні правочинів чи веденні судових справ між підопічним і одним із подружжя, чи своїми близькими родичами, ні набувати боргових зобов'язань для підопічного. Неповнолітні особи вчиняють правочини, визначені у ч.1 ст.32 ЦК України самостійно, хоча і з дозволу батьків, усиновлювачів, піклувальника. Останні виступають представниками неповнолітніх осіб у широкому розумінні, тобто коли виникає необхідність у захисті прав та інтересів неповнолітніх осіб у всіх установах, у тому числі й судових, а також при укладанні договорів, пов'язаних з відчуженням майна. На це вказує ч. 3 ст.69 ЦК України стосовно піклувальника, таке ж правило поширюється і на усиновлювачів, на яких відповідно до ч.4 ст.232 Сімейного кодексу України покладаються обов'язки щодо дитини, яку вони усиновили, у тому ж обсязі, які мають батьки щодо дитини. Ці дії є обов'язковими для батьків і усиновлювачів в силу самої суті батьківських прав, які здійснюються «виключно в інтересах дітей».

Важливою гарантією здійснення права неповнолітньої особи на надання цивільної дієздатності в повному обсязі на цій основі є його судовий захист. 4.2 ст.35 ЦК України передбачає, що у випадку, якщо батьки не дають своєї письмової згоди на надання повної дієздатності особі, яка не досягла 18 років, повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. Приймаючи рішення, суд повинен об'єктивно оцінити всі обставини справи: причини, через які батьки (усиновлювачі) або піклувальник заперечують проти надання їхній дитині повної цивільної дієздатності; умови, за яких дитина працює чи збирається займатися підприємницькою діяльністю; стан її здоров'я; можливість суміщення праці з навчанням і так далі.

Як ми вже зазначали, ст.35 ЦК України має назву «Надання повної цивільної дієздатності». Ця норма стосується лише випадків надання дієздатності особам, які працюють за трудовим договором, записані матір'ю (батьком) дитини чи мають бажання займатися підприємницькою діяльністю. Хоча сам термін «емансипація» не міститься у ЦК України, не важко здогадатися, що саме його мають на увазі в цій статті. Таке вузьке розуміння терміну «емансипація», підведення його лише до однієї із підстав, нам уявляється зовсім не виправданим. По-перше, такий підхід істотно збіднює зміст цього поняття, виробленого ще римським приватним правом, і, по-друге, йде врозрід із сучасною юридичною практикою зарубіжних країн.

Отже, порядок надання повної цивільної дієздатності містить у собі як моменти змістового характеру (умови та правові наслідки надання особі дієздатності в повному обсязі), так і процедурні особливості (порядок подання заяви з проханням про надання цивільної дієздатності в повному обсязі до досягнення 18-річного віку; вираження згоди батьків (усиновителів) або піклувальника на надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам; розгляд питання і надання згоди органом опіки і піклування; розгляд справи у випадку виникнення спору в суді і т.д.).

Разом з тим, не можна ототожнювати поняття «надання повної цивільної дієздатності» і «повноліття» (якщо, звичайно, вони не збігаються за часом). Якщо особі за рішенням органу опіки та піклування (до досягнення 18 років) надається повна

цивільна дієздатність, вона не стає при цьому повнолітньою. На це звертає увагу С. Букшина, яка зазначає, що емансипований неповнолітній зберігає свій статус неповнолітньої особи. У зв'язку з цим зберігається низка майнових прав, якими наділяються малолітні і неповнолітні особи, наприклад, право на вселення до своїх батьків незалежно від норм житлової площі на одну особу [8, с.50].

Можна додати, що така неповнолітня особа зберігає і право на отримання аліментів від своїх батьків, хоча, виходячи із ст.188 СК України, батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби.

В зарубіжній юридичній практиці процес надання неповнолітнім особам повної цивільної дієздатності за останні десятиріччя зазнав суттєвих змін. Це пов'язано із загальними тенденціями автономізації неповнолітніх від сім'ї в цілому; більш раннім їх вступом в самостійне життя; прагненням до економічної незалежності від батьків; більш інтенсивним трудовим включенням в різні сфери економіки. У зв'язку з цим юридичні критерії для надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім особам стають в останній час менш жорсткими, ніж це було раніше, а її наслідки, навпаки, більш суттєвими. В цілому ж процес емансипації стає доступним для все більш широкого кола неповнолітніх.

Отже, відповідно до чинного законодавства, фізична особа наділена визначеною законом правоздатністю, яка виникає з моменту її народження і закінчується її смертю. Разом з тим, є група майнових прав, якими особа може скористатися лише після досягнення певного віку. Це пов'язується із тим, що для здійснення таких майнових прав особа повинна бути наділена певним об'ємом дієздатності, який повинен відповідати фізичним та психічним особливостям особи, а саме: здатності вчиняти розумні вчинки, усвідомлювати їх значення і нести відповідальність за наслідки.

Таким чином, цивільне законодавство також передбачає можливість надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності у випадках, визначених законом. Все це говорить

про те, що законодавець розглядає неповнолітню особу як учасника цивільних правовідносин, даючи можливість активно включатися в сферу цивільного обороту для реалізації своїх майнових прав, інтересів та задоволення потреб.

Література:

1. Зелінський А.М. Здійснення і захист цивільних прав // Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін.; За ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – С. 87.
2. Вебере Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – Рига: Зинатне, 1976. –С.98.
3. Братусь С.Н. Субъекты гражданского права. – М.: Госюриздат, 1950. – С. 51.
4. Вебере Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – Рига: Зинатне, 1976. – С. 152-156.
5. Кузнецова Л.Г., Шевченко Я.Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. - М.: Юрид. лит., 1968. – С. 29.
6. Бабаскін А.Ю. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин // Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах. Т.1: Загальна частина. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2003. – С.225.
7. Несовершеннолетние в республике Беларусь: Основы правового положения, правовой защиты и ответственности: Науч.-практич. комментарий к законодательству и иным нормативным актам о несовершеннолетних / Под общ. ред. И.О. Грунтова. – Мн.: Тессей, 1999. – С. 39.
8. Гражданское право: Учебник. Том 1. Изд. 6-е, перераб. и дополи. / Под. ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 2004. – С. 50.